

Misvækst.

Tingsvidner og indberetninger fra Ribe amt
og andre steder.

Ved *Søren Alkørsig.*

Man er i vore dage, ialfald i Danmark, så vant til at alle får nok at spise og anser dette for en så selvfølgelig ting, at man kun vanskelig kan sætte sig ind i, at dette nogensinde har været anderledes. Og dog er det grumme kort siden, kun et par slægtled eller tre, at stillingen var den samme i Danmark, som den er det meste af jorden over den dag i dag, at, når undtages et ringe fåtal, så var sult og nød reglen og overflod undtagelsen.

Grundene dertil var mange. I almindelighed er de hårdeste og værste nødstilstande med sult og sygdom fremkaldt af de barbariske krige og deres plyndringer. Men når folkets sejge og tålmodige kamp for igen at komme til kræfter tit fører til et så fattigt resultat, så vil det ofte ses, at det er en mærkelig uforstandig styrelse med dens ubarmhjertige skatteplyndringer, der er skyld deri, og det gælder ikke mindst den tid, som der i det følgende væsentlig er tale om, tiden omkr. 1700. En tredje betydelig faktor i fattigdomsbilledet, den som her skulde fortælles om, misvæksten, bliver netop i høj grad *forværret* derved, at folket i forvejen var for svagt og udpint til at tage kampen op mod den.

Og nu skulde det netop træffe, at misvækst var overordentlig hyppig i fattigdomsårene efter »svenske fejde« og den skånske krig. Flere steder (f. eks. C. C. Larsen: Det danske landbrugs historie s. 69, ligeledes hos Mansa: Folkesygdommenes historie) nævnes en sørgelig lang række årstal i slutningen af 1600 og begyndelsen af 1700: 1662, 70, 75, 84, 85, 91, 93, 95, 99 o. s. v. — andre årstal træffer vi på i det følgende. Havde bonden og jorden nu været bedre ved magt, så var følgerne sikkert blevet mindre sørgelige, men bortset derfra går misvæksten i disse år alligevel så hyppigt på, at det må have sine *særlige* årsager.

Thi vel træffer man også tidligere beretninger om misvækst. Vi har dem jo hos Sakso og mange gange siden. For et enkelt år, 1274, anføres en ganske interessant årsag til misvæksten: At bønderne nu engang havde den vane først at så byggen efter 5. juni, altså just i årets tørreste tid (Mansa 28). For senere tiders vedkommende behøver vi ikke at nøjes med sådanne beretninger, da har vi kongebrevene, der nu er udgivet og som tit nok fortæller om mislykket høst og de sørgerlige følger. Almindelig misvækst synes der at have været 1556, 1584, 1590, 1602, 1622 (mange kongebreve, misvækst på rug på grund af hård vinter, ligeså 1623), 1630 (mange kongebreve) 1633, 1649, 1661, men der indkommer i mange andre tilfælde klager fra forskellige steder i landet (Kancelliets brev-bøger). Især synes hallandske bønder at have været dygtige til at give sig, når der var noget i vejen. Det er måske dog i dette tilfælde lige så meget politiken som det er vejret, det har været galt med. Hallænderne var vist tidlig svensksindede, i modsætning til Skåningerne.

Men man kan ikke ret vel læse dansk landbrugs-historie uden at komme til at tænke over, hvad der

kan være grunden til, at disse ulykker synes at tage stærkt til i slutningen af 1600'erne. At det næsten altid, såvidt der ses noget derom, er *tørke*, der er skyld i misvæksten, siger måske ikke så meget, thi det træffes naturligvis også tidligere, og beretningerne er hverken talrige nok eller nøjagtige nok til at man her tør drage bestemte slutninger. Tilmed er der en enkelt beretning (Laurits Axelsens dagbog), fra 1698, som taler om »fjerde våde år i træk«. Højest er det *et indtryk*, man har, at tørken alligevel er en meget hyppig årsag, om den drejer sig næsten alle indberetninger, og den er vistnok omkring 1700 en hyppigere årsag end før i tiden. Og tør man tro vejrberetninger fra ældre tider om regn og storm og oversvømmelse, hårde vintre med voldsomme snemasser og en frost, som flere gange lagde bro over Østersøen (se bl. a. Mansa 48. 148), så tyder også de på, at der efterhånden er sket en *klimaændring*. Vel ikke en betydelig, men dog således, at vejret ligesom er blevet roligere, jævner, så man ikke mere var udsat for så store vanskeligheder og ulykker; men også med en noget *mindre regnmængde*, så det kunde mærkes på afgrøderne. Vor tørre forsommer var naturligvis dengang mere skæbnesvanger på grund af jordens ringe kultur, man var langt mere afhængig af jordens *vinterfugtighed*, end vi er nu, denne har næppe behøvet at forringes ret meget, før det kunde mærkes, og i de tilfælde, hvor forringelsen var kendelig, kunde der altså let indtræde en katastrofe. Et direkte vidnesbyrd om større vinterfugtighed i ældre tid er måske den før nævnte beretning fra 1274, at bønderne ikke sår deres byg før efter 5. juni. Når vi, regnet efter denne opgivelse, har lagt såtiden om foråret 2 måneder frem, og når der tillige kan anføres vidnesbyrd nok for, at vi er 6 uger tidligere på færde, end man

var omkring 1700, så er det næppe moderne bondevisdom alene. Noget har nok sin naturlige forklaring i den *sænkede grundvandstand*, som igen, efter kyndiges mening, skal have sin egentlige grund i mindre regnmængde, end i ældre tider. (Jfr. en mængde klager fra 1700 over vandmøller, som ikke længere har tilstrækkelig vand. [Jyske saml. 4-2. 252. Hans Kyrre]). Det synes også som det i ældre tid ofte er rugen, der mislykkes, på grund af frost og store sne-mængder, mens det senere næsten altid er vårsæden.

Hvad der nu i det følgende skal anføres er hentet dels fra tingbøger (landsarkivet, Viborg), dels fra en del indberetninger (rigsarkivet), dels fra nogle optegnelser, stillet til rådighed af Henrik Larsen og endelig enkelte ting fra trykte kilder.

Den 23. aug. 1684 fremkom på Malt herreds ting en klage fra herredets bønder over den meget dårlige høst og et krav om at få optaget tingsvidner fra de forskellige sogne, så man kunde indgive andragende om skattelettelse. Næste tingdag, 30. aug., fremstod 24 mænd fra herredet og »kundgjorde med oprakt finger og ed efter loven, at Gud almægtigste haver udi dette år ladet blive misvækst på alle slags korn, så de fleste af indbyggerne kan beholde ganske lidet eller intet rug over deres sæd og neppelig avlet så meget korn igen som blev sået. Byggen er endog langt ringere, af havre såes her de fleste steder intet for jordens tørheds skyld, boghveden ganske intet kærne udi og græsningen har på grund af den langvarige tørre aldrig været ringere«

Udnævnte skønsmænd foretog derefter et syn på åstederne, og resultatet deraf fremlagdes på tinge 6. sept. For hver halvgård er avlen gerne 6 traver rug og 3 traver byg (!). Der er her og der tilføjelser af nogen interesse. De 8 halvgårde i Nørø l ng er byg-

get op for 10 år siden efter at have ligget øde siden 1659. »Der foruden i samme by 3 halve øde gårde uden sæd og bygning og haver standen øde siden svenske fejde«. Som oftest er der i hver by et par gårde øde, forarmede eller uden avl.

I 1681 synes tilstanden at have været endnu ringere, dels på grund af tørke, men også på grund af oldenborrelarver. Et syn fra Vejle amt i foråret 1682 lyder: »Først besøes enhver mands gård. Da befindes taget af husene at være afbrudt forleden vinter og forår for hungersnød til bæster og kvæg . . . . Der næst besøes i byen og omkring byen den store skade, som de fattige mænd denne vinter og forår er tilfalden, idet deres kvæg og bæster af hunger er bortdøde, så de ligger i store dynger og hobetal, somme steder 10 og somme steder 14 stykker både by og mark over, så de fleste af fornævnte mænd ikke har en ko eller et levende hoved« (se jyske saml. 3—2, 38). Hvis et lignende syn var taget i Malt herred eller omliggende sogne i foråret 1685, så havde resultatet vel ikke været meget bedre.

I 1690 indtraf påny stærk tørke, og da regeringen denne gang blev ret stærkt alarmeret fra forskellige egne, så forlangte den at få indberetninger om tilstanden. Disse er endnu tilstede i stor mængde, og derfor ved vi ret meget om dette hungersår, selv om det måske ikke har været synderlig værre end alle de andre.

Der er ret store lokale forskelle, som der vel altid var. På de ringere jorder var det elendighed, på de bedre kunde det være nogenlunde, thi avlen var nok allevegne ringe til fyld, men kornet synes ofte at have givet helt godt, endog normalt, hvad der synes at være omkring 4 skp. af traven (60 neg). Et sted hedder det (s. herred, Kalø amt): Gødningrug 3—4

skp, hederug 2—2^{1/2}, skarplændingsrug 1 skp., og der føjes til: Rugen haver overalt her i herredet været temmelig god, Gud ske lov! Derimod var byggen på grund af den stærke tørke overalt (i herredet) dårlig og gav 1^{1/2}—2 skp., og havren kunde ikke bindes, men blev rusket og reven løs sammen. Præsten i Fulgslev (samme herred) slutter sin indberetning: »Overalt findes ingen mand i dette sogn, som kan have tilovers til sin fattige husholdning når sæde, skatte, tiende og landgildekorn — og hos de fleste lånekorn — er fradraget, og det erfares, at det hos de fleste ikke nær kan tilstrække, såsom mange nu allerede (8. Nov.) haver sit korn udtærsket til nogle af disse udgifter«. Denne bemærkning, at bønderne allerede hen i November har udtærsket og at kornet end ikke forslår engang til udsæd og landgilde, kommer ofte nok igen i disse indberetninger, og man kan tænke sig, hvad det vil sige, når der — bortset fra at bonden intet havde at købe for — absolut intet korn var at få. Det blev, som også et par af præsterne bemærker, en sørgerlig Jul, med hungersnøden i vente, om den ikke allerede var der. Og dette må jo da have gjaldt Norge ikke mindre end Danmark, idet Norge dengang skulde forsynes med korn herfra. Det er meget smukt, når præsten i Egense skriver: »Gud for sin godheds skyld lægge sin velsignelse i det lidet og unde os at tære det med fred og kærlighed, helsen og helbred«. Men der var de fleste steder meget ringe udsigter til, at ønsket kunde gå i opfyldelse.

Fra Vesterbølle i Himmerland hører man, at »rugen var ret god, men byggen kunde sjælden bindes og det er så svagt og urent, at det synes ligere græsknipper end korn«. Præsten i Håsum i Salling: Haver også her Guds ris ved misvækst ladet sig finde.

Rugen var temmelig, — — og efter det byg, som blev tidlig sået, kan nogenledes avles udsæden igen, men ganske lidet derover. Men som den største del *formedelst streng hoveri* ikke fik deres byg sået i rette tid, så har de ikke avlet deres sæd igen . . . Og som sognene her er hart øde tilforn formedelst mange øde gårde, som hverken beboes eller dyrkes, så er præstens tiende så meget des ringere. Og kan jeg med sandhed vidne, at halvdelen af disse sognes beboere ikke kan have en skæppe korn tilbage, når 2 års resterende skattekorn så og det lånte korn vorder betalt. Hvilkes vilkår fast ikke er bedre end deres, der går om og betler brødet for hver mands dør. Gud hjælpe os og lægge sin velsignelse i det ringe i Jesu navn!»

Klager over øde gårde lyder også andetsteds fra, i Salling bekræftes den fra mange sider (herredsfogder og amtmænd). Roslev er halv øde, Tise forarmet og øde, noget deraf uden bygninger, Jebjerg ligeså, Grinderslev »meget forarmet, endel øde, en stor del i dette år ubesået«. Nautrup: Noget er ganske øde, ubebygget og ubesat. Durup: Den største del ganske forarmet, øde og uden sæd. Vile: Noget nær øde. Aasted: Overalt øde, så jorden derover ligger udyrket. Også i Himmerland klages der over øde gårde, dog ikke så regelmæssig. Præsten i Hornum: »Af sognene er en del ganske øde og bønderne så forarmede, at de af mangel på korn og plovbæster nødes til at gå fra gårdene«. Om tilstanden her oppe i Limfjordsegnene var ringere end i Sydjylland er dog vist tvivlsomt, man vilde snarere mene det modsatte, men man kan ganske vist, når man læser disse ensformige beklagelser, komme til at tænke på Laurids Engelse tofts skildring fra hans rejse netop i disse egne i 1805, da han overalt — i Himmerland, Salling og Fjends herred — ser store strækninger ligge øde hen, som

øjensynlig før har været dyrket (Jyske saml. 3—6 21).

For Ribe amts vedkommende er beretningen vistnok blevet til på amtsstuen, udarbejdet efter præsternes og herremændenes originale indberetninger, som vel så desværre ikke mere findes. Følgen er, at formen er noget kortfattet og skematisk, der er ikke det liv derover, som over så meget af det andet, og man får altså heller ikke nær så meget at vide.

For *Malt* sogn hedder det: Rugsæden forleden år (1689) var ikke til ende inden henimod Jul formedelst durchmarcher, og bæsterne udi vejene blev ganske fordærvet, og derfor avledes lidet rug. Bygavlingen var så ringe formedelst den store tørke, at det med rode blev oplukket, så mange ikke fik isæden igen. Af havre sås her lidet, der avledes ikke heller meget boghvede, fordi de fleste intet kunde få og jorden blev liggende usæet. *Vejen* sogn: Af rug avledes ganske lidet, ja knap isæden igen, thi det blev silde sæt. Bygavlen var elendig og ringe formedelst den store tørke, så fast ingen nød isæden igen; havresæden er her ingen brugelig jord til, boghvede var kun lidet, såsom i sædetiden intet boghvede til købs heromkring. — Nu rugsæden er forbi (1690) og tiendekorn samt magasinkorn leveres skal er liden eller ingen forråd af brødkorn. Og foruden at husbonden intet får til landgilde eller bekommer sit lånekorn igen må han være tiltænkt dennem ydermere at forstrække, om de skal blive ved godset. Byg og boghvede til sæd i foråret og til husholdning må enhver låne og borge, hvor de noget kan bekomme.

Skodborghus: En ufri gård. Rugsæden forleden år blev, formedelst bønderne deres bæster udi lejren ved transporten bleve udmattede, ej sæt før henimod jul og ej han (bonden) nød isæden igen. Bygavlingen af denne sandmark var så elendig, at man måtte

lade det med hænderne oprykke. Ingen havreavl. Boghveden viste god frugt, men formedelst den idelig regnvejr i høsttiden blev alt på marken fordærvet, og det meste affaldt på ageren. Alle slags korn var her så ringe, så velbårne Frederich Sehested fra sin anden gård, Krogsgård, herhen må lade føre al det korn, som til Skodborghus husholdning dette år behøves

Tilsidst bevidner amtmanden, v. Speckhahn, at han også selv har set og erfaret, at det ser sørgeligt ud. »Der er mange, som nu (18. nov.) næppe har en trave utærsket korn i deres huse«.

Disse tre beretninger, for Malt, Vejen og Skodborghus, er altså væsentlig ens, og noget lignende blev de for de fleste sogne i amtet. — Det her nævnte forhold, at jorden blev liggende udyrket, når der ingen boghvede var at få, kommer også igen andre steder. Det kunde også være tilfældet med havremarken, derimod vist sjælden når det drejede sig om byg og rug. Havren og boghveden kom ofte sidst, og blev der ikke sået, så vilde det blot sige, at jorden gik i græsmark det år tidligere. »Durchmarchen« sigter til en flytning af tropper og materiel fra Ribe til Fredericia.

Af forskellige optegnelser fra de følgende år ses det, at de tal, der opgives i Larsens landbrugshistorie, næppe er overdrevne. For 1688 noteres der i N. Rasmussen Søkilde: Holstensborg og Nakkebølle s. 67: »Meget dårligt år. Vårsæden led af Kulde i såtiden, hede og brynde i sommertiden«. Dermed stemmer en optegnelse fra Vridsted præstegård 1689: »Udi disse, nemlig Vridsted og Flye sogne, ere per deum sanctissimum mange fattige og gandske forarmede folk formedelst grødens misvækst på 2 års tid«. I. O. Nielsens Hjerm og Gn. a herreder hedder det for 1691:

»På gården Landting i Ejsing sogn var der stor misvækst. Et syn viste, at et fald rug næppe kunde avle den halve udsæd, et andet fald næppe den hele udsæd. Rugen var overalt ganske skold og fordærvet af hede og brynde. Bøndernes rug i sognet var af samme beskaffenhed«. Mulig sigter dette dog til misvæksten året iforvejen. 1692 gav, som det ses af et par andre optegnelser, god og overflødig grøde, men 1693 var det galt igen. »Rugen var sommesteds god, men sommesteds borte, fornemmelig sønder i landet, men vårkornet overalt stakket og lidet«. (Kl. Gjerding: Hellum herred [af Torup kirkebog]). »Sommeren 1693 fremkaldte langvarig tørke og hede atter misvækst og hungersnød. 13. juli synede 8 mænd Værum bymark, »og efter deres tække kunde der ikke engang avles halv strøsæd på bygvangen og på hele havrevangen kunde der ikke blive en neg at opbinde«. Lignende syn for Haslum, Væt og Vissing bymarker. (Jyske samlinger 3—2. 36—37).

For 1698 hedder det i Laurids Axelsens dagbog: »Meget vådt og koldt år, det fjerde våde år i træk. Kornet dårlig modent, især vårsæd, dårligt bjærget, ofte fordærvet. Nogle lod det opæde på marken af kreaturer og svin. Rugsæden blev sildig og vanskelig på grund af den store og langvarige regn. Vinteren kom tidligt, så megen rug er usæet. Der var næsten ingen fluer dette år, og bierne har i 3 eller 4 år haft liden fremgang. Derfor hård og dyr tid«. Og for 1699: »Dette år forslog kornet sig allevegne her i landet (Jylland?), så en tønne rug gjaldt 6 sletdaler og mere, byg 14 a 15 mark og kunde omsider ikke bekommes for penge«. — For samme år hedder det i en anden optegnelse: Stor misvækst på rugen, så at bønderne måtte spise byg og boghvedebrød med hø, korn og lyngfrø meleret. En tønne rug kostede 5 rigsdaler.

(Suhms Nye Samlinger II. Eric Torms antegnelser). Misvæksten skyldtes dennegang en hård vinter med påfølgende tørke.

Der kan ikke være tvivl om, at der bag disse mange vidnesbyrd er en hård virkelighed, vistnok hårdere end både før og siden. Regeringen blev tit nok af både præster og andre embedsmænd gjort opmærksom på, hvordan bøndernes stilling var, og i de værste nødår blev skatterne også lettet en smule. Men enderesultatet blev alligevel at de *steg*; regeringen tog mere med den ene hånd, end den gav med den anden, og netop i denne nødsperiodes slutning, 1699, blev hartkornsskatten forhøjet med en rigsdaler pr. tønne. Så var der kop- og kvægskatter, 1689 og 90 en ildstedskat, og 1699, sammen med den forhøjede hartkornsskat en skat på tjenestekarle, som altså bønderne skulde betale! Det gør et underligt indtryk for de samme år at læse om hoffets hensynsløse ødselhed, at f. eks. Kr. 5's hofnar, Trompin, 1679—86 årlig fik 300 rd. til hestefoder! I nytårsgave får disse dværge og dværgpiger desuden guld- og sølvbægere, diamanter eller rede penge. (Knud Krabbe: Nogle undersøgelser over danske hofdværge. s. 120).

Det nye århundrede fik selvfølgelig også sine misvækstår, hvad der ikke kunde undgås med hin tids elendige jordkultur. Det første var vist somren 1709, da rugen var mislykket, fordi den frøs bort i den overmåde strenge vinter 1708—09. Om denne vinter haves der mange beretninger. Den begyndte allerede Mikkelsdag, men tog fat for alvor 2. juledag og blev ved til ind i april. Ved nytårstid kunde man køre over Øresund med tunge læs og denne trafik blev ved til 12. april. »En hård og dyr tid, mennesker og dyr døde«. Høsten gav næsten ingen rug, og der blev kun lagt den halve rugsæd. Fattige folk i Jylland og flere

steder måtte æde lyngbrum og bark til hjælp til brødet, mange mennesker døde af hunger, vinteren før frøs dyr og fugle ihjel, træerne visnede og gik ud. (Laurids Axelsens Dagbog. Se også H. K. Kristensen: Outrup sogn, s. 124–25, en ansøgning fra bønderne i Vester Horne herred af ¹⁸.7 1709 om lettelse i skatter og tiende på grund af misvækst Den hårde vinter nævnes ikke direkte, men da det især er rugens misvækst, der klages over, så er det jo nok frosten, der har været på spil).

Om misvæksten og hungersnøden 1712–13 findes i rigsarkivet en mængde indberetninger og ansøgninger, kun angående Sjælland, men det må have været ens landet over: Først tørke, og siden, da den ringe høst skulde bjærges, vådt vejr i lang tid. »Knap udsæden igen«, »knap det halve af udsæden«, »kan ikke betale umagen med den at høste«, »bygmarken ikke værd at slå«, hedder det. Særlig udførlig er indberetningen for Kornerup by's vedkommende, hvert stykke jord gæses efter, hvad der er sået og hvad der kan høstes, gennemsnit ser ud til at være 1 fold. Et bønsskrift til kongen fra bønderne i Himmerlev ved Roskilde lyder: »Den store misvækst som i år såvel på vores rug som byg har tilslaget sig, så vi fattige bønder vanskelig kan bekomme det vi har sået, hvilket hosfølgende tingsvidner, desværre, udviser, tvivler os fattige bønder, som snart intet har i laderne at tærskes enten til udgifter eller til føde for os med fattige hustruer og børn, at indfly til eders majestæts store nåde om nogen på skatter og udgifter lindring og forskånsel, hvorom vi allerunderdanigst« osv. — Underskrifterne er kun for ganske enkeltes vedkommende fuldstændige, langt de fleste har så godt de kunde prentet deres forbogstaver.

En forestilling til rentekammeret er endnu udfør-

ligere og mere malende: »Udi dybeste underdanighed og med største vemodighed andrages af samtlige bøndemænd i Snoldeløff sogn den store misvækst, hvis lige her på dette sogns marker ikke af de ældste mænd endnu kan mindes, thi den usædvanlige tørke varede ej alene i samfulde 9 uger, nemlig fra Onsdag før Christi Himmelfartsdag til onsdagen efter vor frue dag midsommer, da dog de omliggende egne af tvende tordensregn noget blev læskede, mens ligesom frosten for 3 år siden var så overmåde stor (vinter 1708–9) så var og nu i sommer på nogle dages tid solens brynde så ulidelig, at stenene på marken var ligesom gloendes, thi når de blev udkastet i vandet da kunde man med forskrækkelse høre vandet syde og se røgen stige op deraf, ligesom det sker med et gloendes jern. Hvorudover den dejlige grøde i kort en tid så forbrændte, at man så den bedste jord i alle skifter overstrøet med småhalm, og ikkun nogle få side sveger og ender, som ellers i sig selv var kolde og sure at være bleven bevarede.

Dette således i al Guds sandhed at befindes bliver her udførligen bevist af hosfølgende tingsvidner, hvoraf fornemmes, at på alle de bedste skifter, og særdeles dem, der ved byerne var næst beliggende, og plejer at være de frugtbareste, der fandtes enten intet eller og halv sædekorn, og på nogle steder kunde det i det højeste regnes for helt sædekorn . . . . og af de enge, som regnes årlig for 9 karles skat blev ikkun indhøstet $\frac{1}{2}$ læs hø«.

Nogen mester i dansk har skriveren ikke været, men man kan jo nok forstå meningen. Misvæksten synes at have været ualmindelig slem, og sagtens hele landet over.

Om det samme gælder for de to år 1726 og 27, da der igen var misvækst på Sjælland, vides ikke;

derimod var tørken 1728 af en sådan karakter, at den vist må have gjort sig gældende også i Jylland. Om de to første år hedder det i en memorial til vårsessionen i Københavns rytterdistrikt bl. a.: »den bedste bonde har ikke kunnet afhænde et pund korn af forrige (1727) års grøde, men tværtimod afskaffet næsten de halve kreaturer og endnu kjøbt foering for 20—30 rd.« Og i resolutionen derpå hedder det: »De hinanden påfuldte 2de års store almindelig landemisvækst både på foder og strå er bekjendt«.

1728 synes misvæksten imidlertid at have været endnu alvorligere. I memorial til høstsessionen hedder det: »Jeg kan umuligen betydelig nok forestille de høje og gode herrer den besværlige vår, ynkelige sommer og bedrøvelige høst . . . thi vel var deres majestæt så nådig at række hånden med endel sædekorn (!), men de forrige åringers misvækst forårsagede sådan foertrang, at i hver by fandtes 3 a 4 for hvilke de andre måtte pløje og så. Ja alene til Lyngby by måtte holdes 24 fremmede plove i 3 dage endog de måtte gøre hoveri til andre og selv rejste bæsterne i ploven. Og da nu jorden med sådan elendighed blev besået i rette tide næsten inden pinsedag faldt paa de fleste steder ikke en rode regn før 14 dage efter St. Hansdag, så det var den største bedrøvelse at se den først såede sæd ganske at skoldes og blive hvid som et lagen og den sidst såede sæd ikke længere på strået end en finger. Derefter, da nu høsten begyndte, faldt det i sådan uvejrlig 14 dage a 3 uger, at den sæd, som stod moden på roden, tog skade af blæsten, og den, der var afhuggen, lå og groede i skåret, hvilken, da den sku de opbindes, faldt således af, at mere end sædekornet af byg og havre kunde ses ligge på jorden. Forsikrendes, at den bonde som forrige gode åringer kunde avle 8

vægge (gulve), har dette år ikke avlet to vægge byg og havre, at de meste næppe kan vente deraf brød og sædekorn end sige til udgifterne«.

Det var naturligvis ikke selve misvækståret, men den første halvdel af det følgende, der var værst at komme over, især, som det ses ovenfor, sædetiden om foråret, da den største part af hestene ikke kunde rejse sig selv end sige trække ploven. Navnlig fra foråret 1729 har vi, vist fra samme hånd, en levende skildring fra en sådan nødstilstand: »Den allerhøjeste skal vidne med mig med hvad elendighed afvigte vårsæd blev lagt i jorden, når alene Gladsaxe sogn (6 km s. v. f. Lyngby) 326 tdr. hartk. fra 14 dage til 3 uger før påske allerede havde ikke et lispund halmfoder, og de fleste desisperede (vel desisterede, opgav) nogen tid at beholde noget levende øje af kreaturet. Det var den største jammer at komme i gårdene for den store lamentation (jammer) af mennesker og se (dem) oprejse kreaturet af hunger. De kongelige magasiner af groft hø var udtømte, så deraf kunde ske ringeste undsætning, . . . så om der ikke var udfunden et middel til foering var aldrig bleven et hoved i live, og det var dette, at det reservede sædekorn, hvormed en del var bleven forstrakt, måtte fornemmes midt i sædetiden mange at have givet på foeret for at redde kreaturet. Følgelig måtte endnu gjøres forskud af 159 tdr. byg og 245 tdr. havre om jorden ellers skulde blive besæet«.

Den her behandlede periode strækker sig altså over c. 50 år. Både forud derfor og i mere end hundrede år efter var de tekniske mangler, slette samfærdselsmidler og ringe jordkultur, som for en stor del var skyld i misvæksten og dens ulykkelige følger, fremdeles tilstede. Men det kunde alligevel se ud til, at denne hårde periode har givet bønderne en lære-

streg, thi hen i 1700' synes disse ulykker at være mindre hyppige. Om man egentlig har forstået, at der var sket en klimaændring, navnlig sådan, at vintre og forår gav mindre regn og sne, er vel tvivlsomt, sligt blev jo ikke dengang systematisk iagttaget og undersøgt. Men man lærte af bitter erfaring, at vinterfugtigheden i jorden forslog ikke som før, og at *det derfor var nødvendigt at så tidligere*, og det kunde man jo også, når jorden var knap så fugtig.

Såtiderne ligger i ældre tid forbavsende sent. Måske er 5. juni, som er nævnt ovenfor, et yderpunkt, men i foranførte »memorial« hedder det jo, at »jorden . . . blev (1728) besået i rette tide og næsten inden pinse«, og i 1728 var pinsedag 23. maj! Et par slægtled senere ses det af hoveriefterretninger og andre ting, at man helst vilde være færdig inden 10. maj. Og derved blev det vel egentlig stående til for omkring 50 år siden. Den erfaring, vi siden har gjort, at det såede vårkorn tåler mere af frost, eventuelt sne, end man før troede, har vel bidraget til at flytte sædetiden frem, så kornet er stærkt i gang, inden tørken kommer. Men mon det ikke oprindeligt var nødvendigheden af at skaffe plads til den nye afgrøde, roerne, som jo netop helst skulde sås i kornets gamle sædetid, der skubbede kornsæden frem til det i betragtning af den ældre tilstand mærkelig tidlige tidspunkt, hvor det nu ligger?
